

Karaimi w publikacji Arkadija Tretiakowa

Kupcy goroda Kiewa

Anna Sulimowicz-Keruth

Uniwersytet Warszawski, Wydział Orientalistyczny,
Zakład Turkologii i Ludów Azji Środkowej

Karaims in Arkadiy Tretyakov's *Kupcy goroda Kiewa*

Summary: This paper is an extended review of *Kupcy goroda Kiewa* (*The Merchants of the City of Kiev*), a book by Arkadiy Tretyakov published in Kiev 2017 (483 pp., ill.). The book, authored by a Kievan geographer, is based on an exhaustive analysis of the city's archives. It contains a comprehensive list of merchants who ran various businesses in Kiev between 1836 and 1917. It includes more than 30 Karaims, mostly tobacco merchants. Identifying them is a difficult task since Tretyakov does not provide the relevant information. However, an effort is made by the author of the paper to identify them on the basis of surnames and additional data from other sources.

Keywords: Kievan Karaims, Karaims in the Russian Empire, Luck Karaims, merchants in Kiev, tobacco industry in the Russian Empire

Dzieje Karaimów w Kijowie mogą sięgać nawet początków X w.¹ Obecność ich w tym mieście najlepiej udokumentowana jest jednak dopiero w wieku XIX,

---

¹ Miałby o tym świadczyć dokument z kairskiej genizy, przechowywany obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Cambridge (zob. Golb, N., Pritsak, O., *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, Ithaca 1982, s. 21 i nast.), a także

a dokładnie od drugiej połowy tego stulecia, gdy na mocy rozporządzeń carskich Karaimi zostali zrównani w prawach z ludnością chrześcijańską i mogli swobodnie osiedlać się na terenach imperium rosyjskiego. Coraz liczniej zaczęli wtedy opuszczać swoje historyczne siedziby na Krymie i przenosić się do dużych ośrodków miejskich, by tam zajmować się handlem, podejmować pracę urzędniczą, studiować. Wielu wybrało Kijów, gdzie pod koniec XIX w. istniała już całkiem spora, bo licząca około 200 osób społeczność. Jej członkom (przynajmniej niektórym) wiodło się pod względem ekonomicznym na tyle dobrze, by w latach 1896–1902 sfinansować budowę własnej kienesy – okazały budynek w stylu mauretańskim zaprojektowany przez znanego architekta, Władysława Horodeckiego.²

Interesującym przyczynkiem do dziejów kijowskich Karaimów może być wydana pod koniec ubiegłego roku obszerna, bo licząca blisko pięćset stron praca Arkadija Tretiakowa pt. *Kupcy goroda Kiewa*.³ Autor (rocznik 1947) jest z zawodu geografem, absolwentem kijowskiego techniku kolejowego i wydziału geografii Państwowego Uniwersytetu im. T. Szewczenki w Kijowie. Z zamiłowania badacz dziejów rodzinnego miasta wydał kilka książek popularnonaukowych o kijowskich ulicach i placach. Jak pisze we wstępie, jego najnowsza publikacja jest odpowiedzią na wzrastające zainteresowanie mieszkańców miasta, jego przeszłością i dziejami ich własnych rodzin. Obejmuje ona liczący 3745 haseł alfabetyczny leksykon kupców, których nazwiska pojawiają się w różnego rodzaju spisach i dokumentach działających w Kijowie organizacji kupieckich w latach 1836–1917. Autor opatrzył go wstępem zawierającym ogólny zarys historii i podstawy prawne funkcjonowania stanu kupieckiego w Rosji oraz kijowskich stowarzyszeń kupców i rzemieślników. Na końcu książki znajduje się tabela dawnych i obecnych nazw ulic, spis odnośników do dokumentów źródłowych oraz niezbyt obszerna bibliografia.

---

informacja z latopisu ruskiego o pojawieniu się Karaimów („chazarskich Żydów”) na dworze księcia Włodzimierza w Kijowie pod koniec X w. (zob. Gąsiorowski, S., *Karaimi na Litwie i w Koronie w XV–VIII wieku*, Kraków – Budapeszt 2008, s. 140) czy nagrobek karaimskiego duchownego z 1167 r. (zob. Tyszkiewicz, J., *Dzieje Karaimów w państwie polsko-litewskich do końca XV w. i ich związki z Krymem*, [w:] Machul-Telus, B. (red.), *Karaimi*, Warszawa 2012, s. 16).

² Arabadży, A., *Kijowscy Karaimi*, [w:] Abkowicz, M., Jankowski, H. (red.), *Karaj Kiuńlari. Dziedzictwo narodu karaimskiego we współczesnej Europie*, Wrocław 2004, s. 129–131.

³ Tret’akov, A., *Kupcy goroda Kiewa*, Kyiv 2017, 483 s., il.

Opracowanie Tretiakowa zostało dodatkowo poprzedzone artykułem zatytułowanym *Київські купці в історії та культурі міста ХІХ – початку ХХ століття* (Kijowscy kupcy w dziejach i kulturze miasta XIX i początków XX wieku), w szczególowy sposób omawiającym rolę kupców w życiu ekonomicznym i kulturalnym miasta, ich zasługi dla jego rozwoju urbanistycznego i przemysłowego, a także jako mecenasów architektury, malarstwa, muzyki, fotografii i kina. Jego autorem jest historyk, dr Ihor Hyrycz, kierownik Zakładu Źródłoznawstwa Nowej Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Artykuł ten został opublikowany w języku ukraińskim, pozostała część autorstwa A. Tretiakowa – w języku rosyjskim.

Materiał do publikacji został zebrany w trakcie kwerend w archiwum miejskim, gdzie przechowywane są akta magistratu, rady miejskiej i zarządu miasta. W sumie przejrzanych zostało ponad 25 tys. dokumentów, w części nigdy dotąd nie publikowanych. Autor wykorzystał także informatory *Весь Киев* wydawane corocznie w latach 1899–1915 oraz dotyczące Kijowa publikacje historyków i krajoznawców, jak też zebrał epitafia z nagrobków na cmentarzach. W hasłach starał się zawrzeć informacje dotyczące poszczególnych osób według pewnego schematu, o ile tylko dane były dostępne: imię i nazwisko, otczestwo, daty życia, status (przynależność do pierwszej, drugiej lub trzeciej gildii⁴, tytuł szlachecki, jeśli posiadał), pochodzenie (przynależność do organizacji kupieckich w innych miejscowościach), adres zamieszkania, nazwa handlowa przedsięwzięcia, rodzaj działalności, czas i adres jej wykonywania, data wpisu do rejestru, posiadane nieruchomości i ich adresy, stan rodzinny (żona, dzieci, inni krewni i osoby pozostające na utrzymaniu) itp. Nie podaje natomiast wyznania. Można się jego jedynie domyślać z brzmienia imion i nazwisk lub z działań na rzecz wspólnot religijnych i organizacji kościelnych, choć bez wątplenia informacje tego rodzaju można znaleźć w niektórych dokumentach źródłowych.⁵

---

⁴ W imperium rosyjskim w 1775 r. wprowadzono podział kupców na trzy gildie. Kryterium przynależności do gildii była wielkość posiadanego kapitału (z nieruchomościami włącznie): dla pierwszej wynosiła ona początkowo 10 tys. rubli, dla drugiej – tysiąc, dla trzeciej – 500, zaś w 1807 r. odpowiednio 50, 20 i 8 tys. W 1863 r. trzecia gildia została zlikwidowana.

⁵ W wydawanych w Petersburgu i Moskwie informatorach (*справочная книга*), zawierających spisy miejscowych kupców, informacja o wyznaniu się pojawia. Zob. na przykład *Справочная книга о личах С.-Петербургскаго купечества и других званий*, S.-Peterburg 1895.

Część haseł została opatrzona ilustracjami. Bogaty materiał ikonograficzny obejmuje portrety i fotografie rodzinne, dokumenty (podania, oświadczenia itp.), nekrologi, reklamy, inseraty prasowe, pochodzące z epoki i współczesne zdjęcia budynków, ulic, placów, fotografie zachowanych nagrobków, szyldów czy... cegieł oznaczonych nazwami kijowskich cegielni.

Publikacja, choć niezwykle szczegółowa i bogata w informacje, nie jest jednak dziełem zawodowego historyka, stąd obciążona jest pewnymi niedociągnięciami. Największe zastrzeżenia można mieć do sposobu podawania źródeł. Pochodzenie informacji można prześledzić tylko w niektórych wypadkach, gdyż jedynie część haseł została opatrzona odnośnikami prowadzącymi do przypisów źródłowych umieszczonych na końcu książki. Odnośniki umieszczane są z reguły na końcu hasła, trudno więc stwierdzić, czy odnoszą się do całej treści czy do ostatniej, pojedynczej informacji. W dodatku autor podaje jedynie sygnatury dokumentów, niekiedy tylko opatrzone podanym w nawiasie rokiem, z którego pochodzą. Brak daty uniemożliwia dokładniejsze umiejscowienie w czasie danej postaci, zwłaszcza gdy lata życia lub daty wydarzeń z jej życia są nieznane, nie pozwala również na prześledzenie rozwoju jej kariery zawodowej. W biogramach nierzadko wymieniane są sklepy i zakłady działające w tej samej branży, ale pod różnymi adresami – bez dat nie udaje się stwierdzić, czy to dwa różne przedsięwzięcia, czy jedno i to samo, lecz działające pod nowym adresem.

Zdarzają się też drobne nieścisłości.⁶ Na przykład Tretiakow podaje (s. 219), że obaj bracia Kogen uczestniczyli w Wszechrosyjskiej Wystawie Krajowej w Kijowie w 1913 r., choć w biogramach obu umieszcza daty śmierci: Mojseja w 1903 i Salomona w 1900, co wskazuje, że to nie bracia osobiście, ale ich spadkobiercy prezentowali wyroby spółki na wystawie.

Bez wątplenia jednak publikacja A. Trietiakowa stanowi bogate źródło informacji o ludziach, którzy czy to działalnością gospodarczą, czy filantropijną, mecenatem nad kulturą i sztuką w znaczący sposób wpłynęli na oblicze i charakter miasta. Byli wśród nich przedstawiciele różnych nacji: Żydzi, Polacy, Niemcy, Szwajcarzy, Francuzi, Grecy, Czesi, Gruzini, Tatarzy, a także Karaimi.

---

⁶ Ponieważ w tym artykule publikacja została poddana ocenie pod kątem zawartych w niej wątków dotyczących Karaimów, nie sprawdzano, czy nieścisłości zdarzają się również w biogramach przedstawicieli innych narodowości.

Przyjrzymy się bliżej obecności karaïmskich kupców w Kijowie na podstawie informacji zebranych przez A. Tretiakowa. Wobec pominięcia w leksykonie informacji o wyznaniu, przy identyfikacji posłużymy się brzmieniem nazwisk.⁷ Istotną wskazówką jest także przedmiot działalności – Karaïmi działali przede wszystkim w branży tytoniowej.

Do pierwszej gildii należał urodzony w Eupatorii Salomon Aronowicz Kogen (1830–1900), od 1860 r. działający w Kijowie, gdzie zaczął od niewielkiej fabryczki wyrobów tytoniowych (rozpoczął produkcję papierosów, które szybko wyparły używaną dotąd powszechnie tabakę), a skończył jako właściciel nowoczesnej fabryki i kilku sklepów mieszczących się w należących do niego budynkach.⁸ Wspomniany S. Kogen był znanym filantropem – w znacznej mierze dzięki wsparciu jego i jego brata, Mojseja wzniesiono kijowską kienesę. Po śmierci Salomona interesy prowadziła żona, Ester Czefaniewna z domu Szyszman. Tretiakow cytuje fragment złożonego przez nią podania, które w jej imieniu jako niepiśmiennej podpisał kupiec Isaak Czefaniewicz Szyszman (Šišman), zapewne jej brat. Możemy przypuszczać, że ta „niegramotność” dotyczyła jedynie cyrylicy – jak pokazują zachowane rękopisy typu *medżuma*, których kopistkami były kobiety, znajomość pisma hebrajskiego wśród Karaïmek nie była wcale rzadka.

Kupcem drugiej gildii był brat Salomona, Mojsej (zm. 1903). W 1863 r. otworzył fabrykę przetwórstwa tytoniu, którą w 1879 r. przeniósł do jednego z dwóch nowo wzniesionych budynków przy ul. Luteranńskiej. W 1883 wraz z Salomonem założył handlującą tytoniem spółkę „Bracia Kogen”, której był większościowym wspólnikiem. Fabryki obu braci zatrudniały 795 pracowników, którzy mieli do dyspozycji niedrogą stołówkę i opiekę lekarską – koszt lekarstw pokrywał pracodawca. Mojsej miał sześcioro dzieci: córki Bicze

⁷ Wykaz nazwisk używanych przez Karaïmów patrz: Baskakov, N. A., Zajončkovskij, A., Šapšal, S. M. (red.). *Karaïmsko-russko-pol'skij slovar'*, Moskwa 1974, s. 674–680. Zobacz też: Altinkaynak, E., *Karay Ad ve Soyadları*, „Karadeniz Araştırmaları” 2006, 9 (Bahar), s. 127–138; Zajączkowski, W., *Die Familiennamen türkischer Herkunft bei den Krimkaraïmen*, [w:] Rymut, K. (red.), *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences, Cracow, August 21–25 1978*, t. II, Kraków 1982, s. 645–647.

⁸ Hasło dotyczące S. A. Kogena znajduje się na s. 220 publikacji Tretiakowa, a na s. 205 zamieszczono fotografię jego sklepu tytoniowego mieszczącego się przy Kreszczatiku pod numerem 19. I. Hyrycz w artykule na wstępie publikacji wspomina o „tabacze”, dobrze znanym rdzennym mieszkańcom Kijowa budynku fabryki Kogena, który kilka lat temu został ostatecznie zburzony (s. 15).

(ur. 1872) i Murat (ur. 1870) oraz synów: Isaaka (ur. 1878), Abraama (ur. 1873), Mojseja (ur. 1874) i Arona (ur. 1868). Żona Mojseja, Fumma miała status kupczyni pierwszej gildii – ze skąpego biogramu nie wynika, kiedy go osiągnęła. Zapewne stało się to, gdy prowadziła interesy po śmierci męża. Inni Karaimi o nazwisku Kogen to kupcy drugiej gildii, Isaak Mojsejewicz i Samuel Isaakowicz, obaj działający w branży tytoniowej. Wspólnikiem pierwszego z nich był pochodzący z Eupatorii Ilia Solomonowicz Kefeli – w książce Tretiakowa znajdziemy fotografię aktu spółki „Kogen i kompanion” (Kogen i wspólnik) założonej przez nich w 1878 r. w celu budowy fabryki i handlu tytoniem (s. 211).

Szyszmanowie – ich nazwisko również pojawia się na stronach publikacji Tretiakowa. Wspomniany szwagier S. A. Kogena, Isaak Czefaniewicz handlował tytoniem i naczyniami na Kreszczatiku pod numerem 36. Jego brat, Mordechaj, w 1890 r. został udziałowcem spółki Jufudy⁹ B. Majkapara¹⁰, oferującej złotą i srebrną biżuterię oraz brylanty. Wartość towaru wynosiła 45 tys. rubli. Obaj karaimscy przedsiębiorcy należeli do drugiej gildii. Po sześciu latach zakończyli wspólną działalność. Izaak był też cichym wspólnikiem domu handlowego pod szyldem Palcew i Spółka, oferującego artykuły spożywcze, owoce i ryby.

W spisie kupców znajdujemy Jakowa Szyszmana, kupca drugiej gildii, właściciela fabryki tytoniowej. Pod tak lakonicznym opisem kryje się znany karaimski przedsiębiorca działający również w Wilnie i Warszawie, filantrop, sponsor wydania 4-tomowego karaimskiego modlitewnika.¹¹

Nazwisko Abrama Jufudowicza Miczriego z Odessy zostało w publikacji Tretiakowa zapisane nieprawidłowo jako Mircz.¹² W rodzinnym mieście należał do pierwszej gildii, w Kijowie – do drugiej. Posiadał fabryki i sklepy tytoniowe w Petersburgu, Kazaniu, Odessie, Moskwie. W 1876 r. wspólnie z Ezdrą Isaakowiczem Egizem¹³ założył w Kijowie dom handlowy „Miczri i Egiz” oferujący tytoń. Większość kapitału spółki wynoszącego 178 tys. rubli

⁹ Karaimska forma imienia Jehuda.

¹⁰ Jego syn, Boris Fiodorowicz Majkapar, na fali porewolucyjnej emigracji trafił do Czechosłowacji. W 1924 r. przyjął w Pradze prawosławny chrzest. Zob. P. Kaleta, *Tajemné etnikum z Krymu*, Praha 2015, s. 374–375.

¹¹ *Sidur ha-tefilot ke-minhag ha-kara'im*, Vilna 1891–1893.

¹² Por. s. 291. Jest to błąd autora, gdyż na opublikowanym tamże oryginale umowy spółki wyraźnie widnieje nazwisko Miczri.

¹³ Jego biogramu w publikacji nie uwzględniono, być może nie należał do kijowskich gildii.

srebrem należała do Miczrięgo. Był on właścicielem dwupiętrowego murewanego domu na rogu Kreszczatiku i ulicy Annenkowskiej, ale biorąc pod uwagę rozległe interesy, jakie prowadził, zapewne nie mieszkał w nim, lecz przeznaczył pod wynajem. Należy dodać, że Abram Miczri (zm. 1918) był postacią niezwykle zasłużoną dla karaïmskiej kultury – samouk, hebraista, zapalony bibliofil, posiadał liczący kilkanaście tysięcy cennych woluminów zbiór, który przekazał w testamencie karaïmskiej społeczności.¹⁴

W branży tytoniowej działali też Karakozowie. Jednym z nich był Semen (Samuil) Mojsejewicz, kupiec drugiej gildii, właściciel fabryki gilz papierosowych, drukarni, sklepu tytoniowego oraz dwóch kamienic, ojciec trzech córek: Anny, Elizawiey i Tamary. Jego współnikiem w interesach był brat, Dawid Mojsejewicz, który prowadził zakład produkujący papierowe torebki oraz sklepy z galanterią i z tytoniem. Warto przy tej okazji wspomnieć, że synem Dawida był Andrej Karakoz, który jako porewolucyjny emigrant trafił do Czechosłowacji i tam osiadł na stałe, ukończył studia weterynaryjne i poświęcił się zootechnice.¹⁵ O trzecim Karakozie, Abraamie Moszowiczu (Mojsejewiczu) podano jedynie, że w 1884 r. został wpisany do rejestru kupców, należał do drugiej gildii i był żonaty z Bianą (Wierą).

Kolejna karaïmska rodzina prowadząca interesy w Kijowie to Egizowie. Seniorem rodu był Josif Isaakowicz Egiz (ur. 1836), kupiec drugiej gildii, posiadacz fabryki tytoniowej przy ulicy Czernaja Griaż' numer 7, składu wyrobów tytoniowych oraz kilku sklepów. W 1880 r. wszedł w spółkę jako współnik większościowy z tymczasowo wpisanym na listę kupców I. A. Dawidowem. Spółka „Josif Egiz i K.” (Josif Egiz i Wspólnik) handlowała, jakże by inaczej, tytoniem. W 1893 r. do interesu przystąpili synowie, Juda (Jufuda) oraz Solomon, i powstało kolejne przedsiębiorstwo pod szyldem „Josef Egiz i synowie”. Juda przejął fabrykę po ojcu i w 1901 r. figurował jako jej właściciel. Jego brat, Solomon posiadał zakład po sąsiedzku, pod numerem 8. Co ciekawe, ich matka, Rewekka (ur. 1849), żona Josifa, też zajmowała się biznesem – posiadała fabrykę

¹⁴ E. S., *Abraam Ŭfudovič Mičri. Evpatoriā*, „Izvestiā Karaïmskago Duhovnago Pravleniā” 1918, nr 1, iul' 1918, s. 25–26; B. S. El'āševič, *Karaïmskie kenasy: kratkoe opisanie*, Evpatoriā 1928, s. 36. Zbiór Miczrięgo stanowił odrębną kolekcję w ramach „Karaj Bitikligi” (Karaïmskiej Biblioteki) i podzielił jej los w 1929 r., gdy co cenniejsze druki i rękopisy wywieziono do Moskwy i Leningradu, a pozostałe obiekty uległy w znacznej części zniszczeniu.

¹⁵ O losach A. Karakoza w Czechosłowacji zob. P. Kaleta, op. cit., s. 251–266; tegoż, *Z Kijowa via Turcja do Brna*, „Awazymyz” 2015, t. 26, z. 1 (46), s. 14–17 (zapis rozmowy z synem Andreja, Ivanem Karakozem).

przy Czernoj Griazi 6, a wraz z synem Solomonem była współwłaścicielką sklepu tytoniowego na Kreszczatiku pod numerem 21.

Należy zauważyć, że w Kijowie działali nie tylko karaimscy kupcy, ale także kupczynie. Wspomniane wcześniej żony braci Kogen po śmierci mężów zostały wpisane na listy kupców. Figuruje tam też Sarra Samojłowna Sariban, należąca do drugiej gildii i handlująca wyrobami rękodzielniczymi przy ulicy Dymitriewskiej 22.

Wśród kijowskich kupców Karaimów wymienionych w leksykonie Tretyakowa znajdujemy także Arama Isaakowicza Duwan-Hadży, na którego pochodzenie wskazuje nie tylko nazwisko, ale i przedmiot działalności, posiadał on bowiem fabrykę gilz papierosowych założoną w 1891 r. Zatrudniający 200 pracowników zakład był nowoczesny – działało w nim 10 maszyn parowych. Nic dziwnego, że produkcja była wydajna: 150 milionów sztuk gilz rocznie. Firma Duwana-Hadżiego miała się więc czym pochwalić na kijowskiej wystawie rolniczo-przemysłowej w 1897 r.

Ilia Michajłowicz (Eliakim Mogołowicz) Kalif vel Kalfe¹⁶ należał, podobnie jak Salomon Kogen, do pierwszej gildii i również działał w branży tytoniowej – posiadał sklep przy Kreszczatiku 29. Był też właścicielem kamienicy przy tej ulicy (budynek obecnie nie istnieje) oraz drugiej, przy Luteriańskiej, po sąsiedzku z zakładem Mojsieja Kogena.

Z synem Mojsieja, Isaakiem w 1881 r. wszedł w spółkę Jakow Aronowicz Kalf, kupiec drugiej gildii. Handlująca tytoniem firma działała pod wspomnianym już szyldem „Kogen i K.” – można przypuszczać, że Kalf albo dołączył do dotychczasowych udziałowców, Kogena i Kefelego, albo zastąpił tego ostatniego.

Kupcy drugiej gildii, Borys Semenowicz Oksiuz, właściciel domu przy Żylińskiej 142, Mojsza Dawidowicz Penderżi prowadzący działalność przy Małej Wasylkowskiej 18 oraz przedstawiciele rodziny Oczan: Jusuf, Awram Josifowicz i Danil Josifowicz nie tylko nosili karaïmskie nazwiska, lecz także handlowali tytoniem, można więc przyjąć w prawdopodobieństwie granicznym z pewnością, że również byli Karaimami. Awram miał sklep z wyrobami tytoniowymi i artykułami piśmiennymi przy placu Aleksandrowskim, a na ulicy Aleksandrowskiej 13 trafikę prowadził jego brat, Danil.

W leksykonie Tretyakowa pojawiają się i inne nazwiska używane przez Karaimów, można jednak się jedynie zastanawiać, czy ich posiadacze, tacy jak Michail Jakowlewicz Bebesz, właściciel „Kawkazskiego Magazynu” oferującego

---

¹⁶ Kalif, Kalfe, a dalej także Kalf są wariantami nazwiska Kalfa.

przy Kreszczatiku kaukaskie srebra, orientalne tkaniny, dywany i meble, kupiec pierwszej gildii Jakow Borysowicz Nejman czy handlujący drewnem Dawid Simchowicz Dubiński faktycznie nimi byli. W wypadku tego ostatniego na pozór wydaje się to mało prawdopodobne, ale wśród subskrybentów wydanego w 1894 r. dzieła Samuela Pigita znajdujemy ribbi Simchę Dubińskiego, hazzana w Połtawie¹⁷, niewykluczone więc, że kijowski Dubiński był z nim spokrewniony.

Nie jest on jedynym przykładem handlowej działalności prowadzonej w Kijowie przez Karaima z zachodnich guberni. Łuczzanin Leon Bizikowicz pojawia się w leksykonie Tretiakowa dwukrotnie – jako Bezikowicz (s. 58) i pod innym wariantem nazwiska jako Bizikowicz (s. 67)¹⁸. Kupiec drugiej gildii w Łucku, urodzony według Tretiakowa w 1829 r., w połowie 1875 r. został przyjęty w poczet kupców kijowskich z zachowaniem poprzedniego statusu. Był żonaty z Anną (ur. 1854) i miał dwie córki: Aleksandrę (ur. 1877) i Sofię (ur. 1873).

Dokumenty z archiwum gminy w Łucku dostarczają więcej szczegółów dotyczących jego powizań rodzinnych. Był synem Szymona syna Samuela Bizikowicza, miał starszego brata Izaaka (1827–1886), który pozostał w Łucku. Członkowie licznej i szeroko rozgałęzionej rodziny Bizikowiczów/Bezikowiczów w poszukiwaniu lepszych perspektyw życiowych często opuszczali rodzinne strony. Stryjeczny brat Leona, Samuel, ojciec Abrahama Besikovitcha, matematyka, profesora w Cambridge¹⁹, osiadł w Berdiańsku, a inny kuzyn, Zarach w Moskwie. Potomkowie drugiego stryja, Mojżesza, zamieszkali z kolei w Odessie. Dalszy krewny, Zarach syn Izaaka w 1860 r. otworzył w tym mieście sklep z importowanym obuwem²⁰, który w okresie przed wybuchem

¹⁷ Šemuʻel ben Šemaria Pigit, *Iggeret nidhe Šemuʻel*, S.-Petersburg 1894, s. 14.

¹⁸ Oboczność nazwiska występuje w dokumentach z archiwum gminy w Łucku, na przykład w odpisach ksiąg metrykalnych (Archiwum Gminy Karańskiej w Łucku – dalej jako AGKŁ, JSul.VII.17, 19, 20, kolekcja prywatna, Warszawa). Mimo że data urodzin kupca, dane żony i młodszej córki są w obu wypadkach identyczne, Tretiakow nie zdecydował się połączyć obu wariantów w jeden biogram.

¹⁹ Zob. K. Pilecki, *Od Berdiańska do Cambridge. Rzecz o Abrahamie Bezikowiczu (1891–1970)*, „Awazymyz” 2010, nr. 3 (28), s. 4–12.

²⁰ Rękopis JSul.VII.22.22.03 [poprzednia sygn. 3 (78)], kolekcja prywatna, Warszawa. Por. M. Németh, *Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew Script (19th–20th Centuries)*, Kraków 2011, s. 235–241.

I wojny światowej prowadzony był przez Sarę z Bezikowiczów Bezikowicz²¹, bratanicę Leona. Co ciekawe, żona Leona, Anna z Bezikowiczów również pochodziła z Łucka i była jego dalszą krewną. Pobrali się w Łucku 15 stycznia 1871 r.²² Wyjazdy młodych mężczyzn w głąb Rosji stanowiły demograficzny problem dla łuckiej gminy, stąd, jak pisze Sergiusz Rudkowski, na wyjeżdżających wymuszano obietnicę, że wezmą żonę z rodzimej społeczności.²³ Trudno powiedzieć, czy to małżeństwo było jej spełnieniem, czy może narzeczona również wywodziła się z migrantów. Jakkolwiek było, Leon Bezikowicz utrzymywał kontakty z krewnymi w Łucku, o czym świadczą zachowane w rodzinnych archiwach fotografie jego i jego rodziny.²⁴

Spośród 3745 haseł zawartych w *Kupcach goroda Kiewa* ponad 30 dotyczy (lub może dotyczyć) Karaimów. Wśród nich jest troje kupców pierwszej gildii (Salomon Kogen, żona jego brata Mojseja, Fumma Kogen oraz Jakow Nejman), pozostali to członkowie drugiej gildii. We wstępie autor opracowania podaje (s. 28), że w 1907 r. na 582 zarejestrowanych w drugiej gildii kupców było 9 Karaimów. Wydaje się to liczbą niewielką w porównaniu do podanej wyżej, ale trzeba pamiętać, że są to dane z jednego roku, zaś opracowanie Tretiakowa obejmuje okres około 80 lat. Ponadto liczba ta obejmuje tylko tych, którzy zadeklarowali przynależność do wyznania karaimskiego. Z pewnością byli też i tacy, którzy mieli pochodzenie karaimskie, lecz wyznawali np. prawosławie.²⁵ Jak wspomniano na wstępie, kijowska społeczność pod koniec XIX w. liczyła ogółem około 200 osób, co wskazuje, że kupiectwo było źródłem utrzymania pokaźnej jej części.

Uwagę zwraca fakt, że karaimscy kupcy w Kijowie prowadzili działalność wysoce wyspecjalizowaną – działali niemal wyłącznie w branży tytoniowej,

²¹ W 1920 r. wraz z synem Izaakiem wyemigrowała via Stambuł do Czechosłowacji, gdzie zmarła w 1924 r. Zob. P. Kaleta, *Tajemné etnikum...*, s. 302–303.

²² *Kniga dlâ zapisi brakomsočetavšihšâ Karaimov Łuckoj karaimskoj Sinagogi na 1879 god*, AGKŁ VII.19, poszyt 1, k. 2 r°. Pan młody liczył sobie lat 42, panna młoda 21, co wskazuje na rok urodzenia 1850, a nie 1854.

²³ S. Rudkowski, *Kart Łucka*, „Karaj Awazy” 1936, z. 9, s. 13. Zob. też S. Rudkowski, *Ingiri Kart Łuckanyn – Zmierzch dawnego Łucka*, przekład A. Sulimowicz, „Awazymyz” 2018, t. 19, z. 1 (58), s. 20–21.

²⁴ Zob. „Awazymyz” 2018, t. 19, z. 1 (58), s. 20.

²⁵ Por. P. Kaleta, op. cit. s. 122, 372–375.

od handlu tytoniem, przez jego obróbkę, produkcję papierosów po handel detaliczny w sklepach znajdujących się nierzadko w prestiżowej lokalizacji, przy głównej arterii handlowej miasta, Kreszczatiku. Drugi rodzaj uprawianej przez nich działalności – produkcja gilz papierosowych – był ściśle powiązany z pierwszym. Choć nie tylko Karaimi byli przedsiębiorcami w tej branży, z pewnością karaimskie firmy zaspokajały większą część zapotrzebowania na tytoń i wyroby tytoniowe – I. Hyrycz twierdzi nawet, że prawie 100 proc. (s. 15), a ta specjalizacja pozwalała im wytrzymać ostrą konkurencję w jednym z największych miast ówczesnej Rosji. Drugą cechą charakterystyczną dla działalności karaimskich kupców w Kijowie był rodzinny charakter ich przedsięwzięć – tytoniowe fabryki i sklepy były prowadzone przez braci, ojców z synami, nawet żony i matki zajmowały się (choćby tylko tytularnie) wspólnymi interesami. To także pozwalało kijowskim Karaimom skuteczniej konkurować w handlu.

Publikacja *Kupcy goroda Kieva* A. Tretiakowa odsłania jedynie rąbek historii karaimskich kupców i przedsiębiorców w Kijowie, stanowiąc jednak dobry punkt wyjścia do dalszych poszukiwań. Dzieje Karaimów w tym mieście zasługują bowiem na dokładniejsze zbadanie i przedstawienie w dużo szerszym zakresie niż pozwala na to interesująca skądinąd praca kijowskiego geografa i miłośnika tego miasta.

Bibliografia

- Altinkaynak, Erdoğan, *Karay Ad ve Soyadları*, „Karadeniz Araştırmaları” 2006, 9 (Bahar), s. 127–138.
- Arabadży, Aleksander, *Kijowscy Karaimi*, [w:] Abkowicz, M., Jankowski, H. (red.), *Karaj Kiuñlari. Dziedzictwo narodu karaimskiego we współczesnej Europie*, Wrocław 2004 [w j. rosyjskim: Александр Я. Арабаджи, *Караимы Киева*, tamże, s. 279–285].
- Baskakov, N. A., Zajončkovskij, A., Šapšal, S. M. (red.). *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'*, Moskva 1974.
- E. S., *Abraam Ūfudovič Mičri: Evpatoriâ*, „Izvestiâ Karaimskago Duhovnago Pravleniâ” 1918, nr 1, iúl' 1918, s. 25–26.
- El'áševič, Boris Saadievič, *Karaimskie kenasy: kratkoe opisanie*, Evpatoriâ 1928.
- Gąsiorowski, Stefan, *Karaimi na Litwie i w Koronie w XV–VIII wieku*, Kraków – Budapest 2008.
- Golb, Norman, Pritsak, Omeljan, *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, Ithaca 1982.
- Kaleta, Petr, *Z Kijowa via Turcja do Brna*, „Awazymyz” 2015, t. 26, z. 1 (46), s. 14–17.

- Kaleta, Petr, *Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků karaimské emigrace do mezi-válečného Československa*, Praha 2015.
- Kniga dlâ zapisi brakomoščetaušihšâ Karaimov Luckoj karaimskoj Sinagogi na 1879 god*, Archiwum Gminy Karaimskiej w Łucku, JSul.VII.19, kolekcja prywatna, Warszawa.
- Németh, Michał, *Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew Script (19th–20th Centuries). A Critical Edition*, Kraków 2011.
- Pigit, Šemu'el ben Šemaria, *Iggeret nidhe Šemu'el*, S.-Petersburg 1894.
- Pilecki, Konstanty, *Od Berdiańska do Cambridge. Rzecz o Abrahamie Bezikowiczu (1891–1970)*, „Awazymyz” 2010, nr 3 (28), s. 4–12.
- Rudkowski, Sergiusz, *Kart Łucka*, „Karaj Awazy” 1936, z. 9, s. 13–14. [Przekład na j. polski: *Ingiri Kart Łuckanyn – Zmierzch dawnego Łucka*, przełożyła A. Sulimowicz, „Awazymyz” 2018, t. 19, z. 1 (58), s. 20–22].
- Sidur ha-tefilot ke-minhag ha-ķara'im*, Vilna 1891–1893.
- Spravočnâ kniga o licach S.-Peterburgskago kupečestvaa i drugi hzvanij*, S.-Peterburg 1895.
- Tret'akov, Arkadij, *Kupcy goroda Kieva*, Kyiv 2017.
- Tyszkiewicz, Jan, *Dzieje Karaimów w państwie polsko-litewskim do końca XV w. i ich związki z Krymem*, [w:] Machul-Telus, Beata (red.), *Karaimi*, Warszawa 2012, s. 11–24.
- Zajączkowski, Włodzimierz, *Die Familiennamen türkischer Herkunft bei den Krimkaraimen*, [w:] Rymut, K. (red.), *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences, Cracow, August 21–25 1978*, t. II, Kraków 1982, s. 645–647.